

УДК [343.123.12:316.722]-053.6

О. А. Жидовцева

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПРАВОСВІДОМОСТІ ПРАЦІВНИКІВ КРИМІНАЛЬНОЇ МІЛІЦІЇ У СПРАВАХ ДІТЕЙ

Досліджено сутність, структуру та характерні особливості професійної правосвідомості працівників кримінальної міліції у справах дітей.

Конституція України визнає людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини проголошується головним обов'язком держави. У реалізації цього завдання провідна роль належить органам внутрішніх справ, діяльність яких спрямована на запобігання правопорушенням, цивілізоване вирішення конфліктів, зміцнення режиму законності та правопорядку. Досвід державного будівництва незалежної України свідчить, що успішне виконання поставлених перед органами внутрішніх справ завдань залежить від компетентності та професійної підготовленості правоохоронців. Без високого, на рівні світових стандартів, професіоналізму працівників органів внутрішніх справ, до числа яких належать і працівники кримінальної міліції у справах дітей, побудувати правову, демократичну, соціальну державу практично неможливо.

© Жидовцева О. А., 2012

Підрозділи кримінальної міліції у справах дітей відіграють провідну роль у системі органів внутрішніх справ, які здійснюють профілактику правопорушень серед неповнолітніх. Специфіка, складність і різноплановість покладених на працівників кримінальної міліції у справах дітей завдань вимагають від них не тільки оперативних навичок, які забезпечують розкриття та запобігання правопорушенням, а й розуміння того, як правильно знайти підхід до дитини, котра переступила через закон і потребує допомоги. У зв'язку з цим правосвідомість працівників кримінальної міліції у справах дітей має свої особливості, які справляють безпосередній вплив на ефективність функціонування підрозділів кримінальної міліції у справах дітей.

Незважаючи на важливість та актуальність дослідження професійної правової свідомості працівників кримінальної міліції у справах дітей, сьогодні вона не знайшла належного висвітлення в юридичній літературі. Увага багатьох спеціалістів зосереджувалась переважно на загальному аналізі професійної правосвідомості працівників органів внутрішніх справ: фундаментальні теоретичні дослідження правосвідомості були проведені такими вченими-правознавцями, як П. Баранов, М. Матузов, І. Фарбер, В. Чефранов тощо. Зв'язку правосвідомості та правової культури присвячені праці В. Камінської, О. Ратінова, О. Скакун, С. Сливки; окремі аспекти професійної правосвідомості працівників органів внутрішніх справ досліджували П. Білий, Н. Горбатюк, Н. Гранат, Ю. Грошевий, П. Макушев, В. Мухін, М. Соколов, В. Темченко. При цьому значна кількість проведених досліджень професійної правосвідомості об'єктивно не враховує особливостей сучасного етапу державного будівництва. Між тим практичний досвід діяльності органів внутрішніх справ у сучасних умовах свідчить про необхідність наукового осмислення стану та шляхів підвищення правосвідомості такої специфічної категорії працівників міліції, як працівник кримінальної міліції у справах дітей.

Метою даної статті є з'ясування сутності, структурних особливостей та функціональних характеристик професійної правосвідомості працівників кримінальної міліції у справах дітей, що передбачає вирішення таких основних завдань: вивчення змісту поняття «професійна правосвідомість працівників кримінальної міліції у справах дітей»; визначення структури та характеристика основних елементів професійної правосвідомості; виділення об'єктивних та суб'єктивних чинників, що визначають особливості, а також впливають на формування та розвиток професійної правосвідомості працівників кримінальної міліції у справах дітей, розкриття їх змісту, значення та взаємозв'язку.

Виходячи із загального розуміння професійної правосвідомості як зумовленої специфікою соціальної ролі та юридичної діяльності системи правових ідей, поглядів, почуттів, ціннісних орієнтацій, що визначають спосіб життя та мотиви поведінки у службовій

сфері представників юридичної професії – людей, які професійно займаються діяльністю, що потребує спеціальної юридичної освіти та практичної підготовки [1, с. 20], відзначимо, що обов'язковою стороною в такому розумінні професійної правосвідомості є особлива сфера діяльності суб'єкта правосвідомості – діяльність професіонала у сфері правової практики. Адже відповідно до загального принципу єдності свідомості та діяльності, що відбиває розвиток свідомості особистості саме у зв'язку із діяльністю, яку вона реалізує [2], можна з упевненістю стверджувати, що професійна правосвідомість, як і правосвідомість взагалі, формується саме у процесі і результати професійної юридичної діяльності, виявляється та реалізується через неї. Відсутність цієї ознаки у суб'єкта правосвідомості вказуватиме на непрофесійний характер його правосвідомості [3, с. 22]. Крім того, обов'язковою характеристикою професійної правосвідомості є наявність спеціальних, професійно-юридичних знань, отриманих у процесі освіти професіонала-юриста, а також безпосередньо в процесі правової практики. Таким чином, професійна правосвідомість розглядається як правосвідомість юристів, що володіють професійно-юридичними знаннями на фаховому, професійно-практичному та теоретичному рівні [4, с. 100–103].

Варто відзначити, що кожна юридична професія має свою якісну визначеність, яка додає відповідних особливостей правосвідомості її представників. Таку специфіку має і професія співробітника міліції. Існування особливої професійної правосвідомості співробітників міліції підтверджується особливою компетенцією у сфері юридичної практики і може бути визначена як правосвідомість особливої соціальної групи, професійна юридична діяльність представників якої вимагає спеціальної освітньої підготовки та характеризується єдністю соціальних завдань, методів та форм професійної діяльності, спрямованої, відповідно до Закону України «Про міліцію», на «захист життя, здоров'я, прав і свобод громадян, власності, природного середовища, інтересів суспільства і держави від протиправних посягань» [5, ст. 1], а також на виконання низки завдань з охорони громадського порядку, громадської безпеки і боротьби із злочинністю [5, ст. 2].

Діяльність співробітників міліції у правовій сфері в межах установленій законом компетенції створює певну спільність їх професійно-етичних і правових поглядів, соціально-психологічних установок щодо реалізації норм права, усієї практичної діяльності, а також визначає для цієї професійної спільності систему специфічних правових знань, оцінок, уявлень, почуттів, навичок, стереотипів, ціннісних орієнтацій, що й становить зміст загальної професійної правосвідомості співробітників міліції. При цьому єдину у своїй основі професійна правосвідомість працівників міліції виявляється в процесі правозастосовної діяльності у вигляді професійної правосвідомості окремих її підрозділів, що виконують чітко визначені завдання, реалізують правові норми особливими

методами у специфічних, притаманних тільки цим службам формах. Критеріями для виділення тієї або іншої професійної групи можуть виступати спільність цілей і завдань, інтересів, цінностей, групових норм і стандартів, корпоративність, ставлення до інших професійних груп, а також спільність фахової діяльності та спеціальної підготовки. Ю. Грошевий підкреслює, що виділення окремих професійних груп (у першу чергу, за їх правозастосовною діяльністю) дає можливість визначити специфіку їх свідомості, прослідкувати її роль як регулюючого начала у виконанні ними своїх професійних обов'язків і, врешті, показати значення правосвідомості під час застосування закону у правоохоронній діяльності [6, с. 249].

Кримінальна міліція у справах дітей, відповідно до Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», є складовою частиною кримінальної міліції органів внутрішніх справ, яка забезпечує організацію роботи щодо боротьби з правопорушеннями, вчиненими дітьми, проводить відповідні оперативно-розшукові та профілактичні заходи [7, ст. 5]. У своїй діяльності підрозділи кримінальної міліції у справах дітей (КМСД) керуються Конституцією України; законами України «Про міліцію», «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про охорону дитинства», «Про освіту», «Про попередження насильства в сім'ї»; указом Президента України «Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей», постановою Кабінету Міністрів України «Про створення кримінальної міліції у справах дітей», нормативно-правовими актами МВС України, рішеннями місцевих органів влади та органів місцевого самоврядування з питань, що належать до компетенції КМСД.

Працівники кримінальної міліції у справах дітей є носіями такої професійної правосвідомості, яка поєднує загальні для всієї міліції та специфічні групові елементи. Так, як окрема соціально-професійна група, кримінальна міліція у справах дітей містить всі основні загальні ознаки професійної правосвідомості міліції, адже їхня діяльність є безпосередньо пов'язаною із практикою забезпечення регулюючого впливу права на суспільні відносини і характеризується вищими формами соціально-правової активності, застосуванням права, правовим вихованням, правотворчістю. Разом з тим КМСД як особлива група має й власні, специфічні риси правосвідомості, що виявляється, насамперед, у розумінні спільності завдань, цілей, інтересів, відмінності останніх від завдань, інтересів і цілей інших професійних груп.

Отже, з огляду на специфіку діяльності працівників КМСД як специфічної, професійної групи співробітників органів внутрішніх справ можна визначити загальне поняття професійної правосвідомості працівників кримінальної міліції у справах дітей як правосвідомість особливої професійної групи, представники якої професійно займаються правозастосовною та правоохоронною діяльністю, мають фахову освіту й підготовку, усвідомлюють спільність цілей і соціальних

завдань, єдність своїх інтересів, цінностей, установок і застосовують властиві їм специфічні форми та методи роботи для забезпечення правопорядку у чітко визначених напрямках діяльності. Відповідно до Положення «Про кримінальну міліцію у справах дітей» йдеться про такі види її діяльності, як: проведення роботи, пов'язаної із запобіганням правопорушенням дітей; виявлення, припинення та розкриття злочинів, вчинених дітьми; проведення розшуку дітей, які залишили сім'ї, навчально-виховні заклади та спеціальні установи для дітей; виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню правопорушень дітьми, вживання заходів до їх усунення, участь у правовому вихованні дітей тощо [8, ст. 3].

Професійна правосвідомість співробітників кримінальної міліції у справах дітей як вид групової свідомості має власні достатньо чіткі ознаки і характеризується специфічним змістом стосовно як правосвідомості суспільства, так й індивідуальної професійної правосвідомості.

Як відзначає В. Сапун, основу професійної правосвідомості становлять спеціалізовані знання про правові норми і принципи та механізми правового регулювання [9, с. 53]. Можна виділити такі вимоги до стану даного компонента правосвідомості стосовно працівників кримінальної міліції у справах дітей: чітке знання правових понять та термінів, без чого неможливі аналіз, розуміння та застосування правових норм; глибоке знання правових принципів (загальноправових і галузевих), що дозволяє дати загальну оцінку законності поведінки – як власної, так і інших суб'єктів правовідносин; чітке знання структури законодавства, що дозволяє швидко знаходити правові норми, які стосуються кожного конкретного випадку, епізоду; чітке знання соціальної ролі права, необхідності неухильного дотримання його вимог та приписів.

Важливою складовою професійної правосвідомості працівника кримінальної міліції у справах дітей є наявність умінь та навичок правової діяльності, адже, як справедливо відзначає В. Сальников, саме здатність співробітників міліції до активних професійних дій, які відповідають вимогам законності та ефективності, є справжнім показником рівня правових знань [10, с. 277]. Можна мати всі необхідні знання, шанобливо ставитися до правових цінностей, але водночас не вміти працювати з нормами права, що зазвичай призводить до прийняття помилкових рішень, здійснення неправомірних дій. Система знань, умінь і навичок, якими повинен володіти працівник кримінальної міліції у справах дітей для ефективного виконання своїх професійних обов'язків, є достатньо великою, і містить як загально-правові знання, знання законодавства – насамперед, Конституції, законів України «Про міліцію», «Про освіту», «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», «Про попередження насильства в сім'ї», Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України, низки міжнародних документів, що стосуються прав та свобод людини, дитини,

соціального захисту дитинства тощо), так і знання основ адміністративної діяльності органів внутрішніх справ, кримінології, юридичної психології, педагогіки, професійної етики співробітників правоохоронних органів тощо, а також спеціальні соціально-правові, психолого-педагогічні, медико-педагогічні знання, спеціальні організаційно-педагогічні, виховно-профілактичні, дидактичні, конструктивно-правові, медико-педагогічні, комунікативні, інтегральні, прикладні вміння та навички роботи з дітьми.

Важливе місце в структурі професійної правосвідомості працівників кримінальної міліції у справах дітей посідає також ставлення до чинних правових норм і інститутів. Шанобливе ставлення до Конституції та законів України, прав людини, а також критичне сприйняття осіб, які їх порушують, засноване на внутрішній переконаності, усвідомленні соціальної цінності права, його доцільності, справедливості та солідарності з ним, може бути визначене через категорію «повага до права», яка відбиває визнання права важливою соціальною цінністю [11, с. 15]. Повага до права як необхідна складова професійної правосвідомості працівника кримінальної міліції у справах дітей має власну специфіку, що виявляється в декількох аспектах. По-перше, вона виключає професійну недбалість працівника кримінальної міліції у справах дітей, його байдужне ставлення до соціального змісту, призначення та результатів своєї діяльності, передбачає усвідомлення співробітником своєї соціально корисної ролі у системі правоохоронного механізму держави. Працівник кримінальної міліції у справах дітей повинен усвідомлювати, що від його дій залежать долі дітей, їх права та законні інтереси. По-друге, повага до права викликає зміну внутрішнього ставлення працівників кримінальної міліції у справах дітей до виконання своїх службових обов'язків, які сприймаються не лише як наказ, вимога держави, а як усвідомлений обов'язок. По-третє, повага до права формується у безпосередньому, постійному зв'язку із правовими явищами, що впливають на формування професійної правосвідомості співробітників та характеризуються поєднанням ідеологічних і психологічних елементів з вміннями та навичками пізнавати правові норми та застосовувати їх при аналізі та вирішенні конкретних юридичних питань. По-четверте, повага до права передбачає не тільки усвідомленість його істинності та важливості, але й суб'єктивну готовність до підтримки авторитету права.

Необхідним компонентом професійної правосвідомості є також сукупність ціннісних орієнтацій як відповідна система установок, спрямованих на активну соціально-ціннісну діяльність. Для правосвідомості працівників кримінальної міліції у справах дітей важливими, на наш погляд, є такі установки: установку на активне вдосконалення права, законодавства відповідно до демократичних, моральних принципів; установку на правомірну поведінку – готовність до точного і неухильного дотримання і застосування вимог

правових норм; установку на активне використання своїх суб'єктивних прав, готовність захищати свої права, а також права інших осіб; установку готовності до боротьби з кожним випадком правопорушення; установку на справедливі, відповідальні дії, свідоме виконання свого професійного обов'язку.

Слід підкреслити, що процес формування ціннісних орієнтацій та діяльність, яку виконують співробітники кримінальної міліції у справах дітей, є взаємодетермінованими. Так, у контексті професійної діяльності, з одного боку, ставлення до права формується на основі системи ціннісних орієнтацій співробітника кримінальної міліції у справах дітей, зумовленою його досвідом, а з іншого – сама діяльність справляє вплив на систему ціннісних орієнтацій особистості працівника.

Також необхідно відзначити, що характеристика правосвідомості працівників кримінальної міліції у справах дітей не зводиться лише до аналізу тих якостей і властивостей, які детермінуються специфікою їх професійної діяльності. У змістовному плані вона зумовлюється ще й характеристиками суспільної правосвідомості на даному етапі історичного розвитку, адже працівники кримінальної міліції у справах дітей, безумовно, є органічною складовою частиною суспільства і внаслідок цього правова свідомість цієї соціальної групи містить відповідні риси правосвідомості суспільної. Тому в означеному контексті розкриття особливостей правової свідомості працівників кримінальної міліції у справах дітей доцільно будувати з огляду на співвідношення їх правової свідомості з правовою свідомістю суспільства та індивідуальною професійною правосвідомістю, а також враховувати об'єктивні (економічні, політичні, соціальні, правові, культурні) та суб'єктивні (правова освіта, правове виховання) чинники впливу, їх взаємозалежність та взаємодію.

Так, зв'язок їх професійної правосвідомості та правосвідомості суспільної виявляється у таких моментах: по-перше, ідеї, принципи, категорії суспільної правосвідомості виступають ідеологічними засобами, за допомогою яких працівники кримінальної міліції у справах дітей пізнають правові норми, засвоюють їх вимоги та спрямовують свою діяльність на їх чітке виконання; по-друге, суспільна правосвідомість визначає соціальний статус і престиж даної діяльності, характеризує зміст духовної атмосфери, в якій працівники кримінальної міліції у справах дітей виконують властиві їм функції; по-третє, суспільна правосвідомість зобов'язує працівників кримінальної міліції у справах дітей під час виконання своїх функцій визначати своє власне, особисте ставлення до існуючих фактичних обставин, подій та вчинків, що відбулися.

На індивідуальну правосвідомість працівників кримінальної міліції у справах дітей впливає ціла низка політичних, соціально-економічних та морально-культурних чинників, адже вони, як і усі інші члени суспільства, залучені до участі в основних сферах життя:

професійно-трудовій, суспільно-політичній, сімейно-побутовій, культурно-пізнавальній. Різноманітні юридичні факти, акти поведінки людей, вияви суспільної свідомості, моралі, думки, політичний режим та інші явища як правового, так і неправового характеру справляють значний вплив на процес формування професійної правосвідомості. Варто також відзначити, що на індивідуальну правосвідомість працівників кримінальної міліції у справах дітей зазначені політичні, соціально-економічні і моральні (етичні) погляди суспільства впливають не окремо, а в єдності, що відображає цілісність стану суспільної свідомості. Отже, професійна правосвідомість працівників кримінальної міліції у справах дітей реально існує не інакше, як в органічному зв'язку, поєднанні з політичною і моральною свідомістю, а структурні елементи професійної правосвідомості одночасно виступають елементами змісту політичної і моральної свідомості, визначаючи ідейну зрілість особистості.

Таким чином, особливості функціонування професійної правосвідомості працівників кримінальної міліції у справах дітей визначаються не тільки змістом компонентів, що входять до структури даної системи, але й ступенем єдності, цілісності останньої. При цьому як змістовні властивості компонентів, так і рівень їхньої узгодженості зумовлюються дією різноманітних чинників об'єктивного і суб'єктивного характеру. Зазначений підхід реалізується у визначенні професійної правосвідомості працівників кримінальної міліції у справах дітей як складної, багатокomпонентної системи, змістовно обумовленої, з одного боку, особливостями сучасної суспільної правосвідомості, а з іншого – специфікою здійснюваної органами міліції правоохоронної діяльності, що відбувається в умовах дії складної сукупності внутрішніх і зовнішніх інтегруючих і дезінтегруючих факторів.

Список літератури: 1. Соколов Н. Я. Правосознание юристов: понятие, сущность и содержание / Н.Я. Соколов // Советское государство и право. – 1983. – № 10. – С. 18–25. 2. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – М. : Политиздат, 1997. – 304 с. 3. Темченко В. І. Формування професійної правосвідомості співробітників міліції (проблеми теорії і практики) : монографія / В. І. Темченко. – К. : НАВСУ, ДС «Авангард», 2001. – 188 с. 4. Соколов Н. Я. Профессиональное сознание юристов / Н. Я. Соколов. – М. : Наука, 1988. – 224 с. 5. Про міліцію : закон України від 20.12.1990 № 565-ХІІ // Відомості Верховної Ради УРСР, 1991. – № 4. – Ст. 20. 6. Грошевий Ю. М. Професійна правосвідомість судді та правоздатність рішень суду: кримінально-процесуальний аспект / Ю. М. Грошевий // Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права. – 2005. – № 4 (16). – С. 248–255. 7. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : закон України від 24.01.1995 № 20/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 6. – Ст. 35. 8. Про створення кримінальної міліції у справах дітей : постанова Кабінету Міністрів України від 08.07.1995 № 502 // Зібрання Постанов Уряду України. – 1995. – № 9. – Ст. 237. 9. Сапун В. А. Професиональное правосознание и готовность к правоприменительной деятельности / В. А. Сапун // Юридическая теория и практика: проблемы взаимосвязи : межвуз.

- сб. науч. тр. – Свердловск : Изд-во Свердл. юрид. ин-та, 1984. – С. 51–59.
10. Теория государства и права : учеб. для курсантов и слушателей высш. проф. образования МВД РФ / ред. В. В. Лазарев. – М. : Право и закон, 2001. – 576 с.
11. Бондарев А. А. Повышение правовой культуры сотрудников милиции как средство формирования и развития их ценностных ориентаций / А. А. Бондарев // Наука и практика. – 2009. – № 4 (41). – С. 12–18.

Надійшла до редколегії 17.05.2012

Исследована сущность, структура и характерные особенности профессионального правосознания сотрудников криминальной милиции, работающих с несовершеннолетними правонарушителями.

Essence, structure and characteristic features of law consciousness of criminal militia employees, working with minor offenders, are investigational.